

бу в особливих умовах: дисертація канд. біол. наук: 03.00.13 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003.

8. Поляков І. О. До проблеми вивчення професійно важливих якостей рятувальників гірських пошуково-рятувальних загонів МНС України / Поляков І. О. // Матеріали наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України» (19 листопада 2010 р. м. Харків). – Х. : ХНУВС, 2010. – С. 117–121.

УДК 159.95

Землянська О.В., д. психол. н., професор, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ПІДРОЗДІЛУ ОРГАНУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті показано, що вимоги до розумової діяльності керівника підрозділу органів внутрішніх справ постійно зростають. У цих умовах покладатися на одну природну силу розуму не можна. Необхідне надходження свіжих знань, а також високо розвинута інтелектуальна культура. Ефективність мислення в управлінському аспекті спирається на глибоку внутрішню культуру, широкі знання і всебічний професійний досвід. Тільки тоді керівник здатний ефективно вирішувати професійні та соціально значимі задачі.

Ключові слова: культура, інтелектуальна культура, знання, професійний досвід, світоглядні принципи.

В статье показано, что требования к умственной деятельности руководителя подразделения органов внутренних дел постоянно возрастают. В этих условиях полагаться на одну естественную силу ума нельзя. Необходимое поступление свежих знаний, а также высокоразвитая интеллектуальная культура. Эффективность мышления в управленческом аспекте опирается на глубокую внутреннюю культуру, широкие знания и всесторонний профессиональный опыт. Только тогда руководитель способен эффективно решать профессиональные и социально значимые задачи.

Ключевые слова: культура, интеллектуальная культура, знания, профессиональный опыт, мировоззренческие принципы.

Культура (від лат. cultural) – 1) сукупність досягнень людського суспільства у виробничому, суспільному і духовному житті; рівень таких досягнень у визначену епоху в якого-небудь народу; рівень ступінь розвитку якої-небудь галузі виробничої або розумової діяльності, наприклад, культура інтелектуальних процесів; 2) освіченість, вихованість і т.д.

Культура в широкому змісті – це усе, що створено людиною – сукупність духовних, матеріальних, інтелектуальних і емоційних рис, що

характеризують суспільство або соціальну групу. У вузькому змісті культурою частіше називають духовну культуру – те, що створено в результаті духовної діяльності людини: досягнення науки, літератури і мистецтва; ідеї, представлення про красу, сенс життя; меті, ціннісні орієнтації й ідеали; особисті і суспільні інтереси, потреби; різного роду суспільні розпорядження, соціальні норми.

Духовна культура має природне походження. У процесі історичного розвитку суспільства поступово формувалися духовні (ідеальні) потреби людини: потреба належати до «своїй» спільності людей (роду, племені), потреба в спілкуванні із собі подібними, потреба займати в спільності визначене місце, потреба в мові, що забезпечує спілкування людей у процесі спільної трудової діяльності.

На соціально-психологічному рівні духовна культура виявляється в самосвідомості і самопочутті суспільства, ціннісних установках і орієнтаціях, моральних цінностях і оцінках, що складаються в тому або іншому співтоваристві людей (у нації, народності, класі, соціальній групі) і визначають його життєдіяльність. Вона створює почуття єдності, ідентичності членів групи, приналежності до одного співтовариства. Духовну культуру тому можна розглядати як вищу форму соціального відображення життя людини, у якому розкриваються смислоутворюючі ідеї, ціннісні орієнтації людини, її потреби в самосвідомості, самопізнанні, самореалізації і самоствердженні [4].

У реальному житті духовна культура невіддільна від матеріальної, матеріальне не може розвиватися без духовного. Економіка, відірвана від моральності, перетворюється з продуктивної в спекулятивну. Техніка, відірвана від загальнокультурних і гуманітарних ідей, перетворюється в монстра, що руйнує все живе. Наука, відірвана від загальної культури, не здатна породжувати фундаментальні ідеї.

Психологічна культура – це, насамперед турбота про своє психічне здоров'я, вміння виходити з психологічних криз самому і допомагати близьким людям. У психологічній культурі виділяють три основних компоненти: самопізнання і самооцінку, пізнання інших людей і вміння керувати своєю поведінкою, емоціями, спілкуванням. Оволодіння психологічною культурою дає гарний психотерапевтичний ефект.

Психологічну культуру керівника складають: культура інтелекту; культура комунікативних процесів; культура емоційно-вольових процесів; етика й естетика поведінки керівника; імідж і авторитет керівників у підрозділах; індивідуально-психологічні властивості особистості, як основа професійних здібностей керівника.

Ми розглядаємо, насамперед, культуру інтелекту. У структурі діяльності керівника має місце особливим образом організований гуманітарний стиль мислення. Суб'єктом такого мислення є творча особистість, яка має широкого кругозору, здатна діалектично осмислювати на-

вколишній світ. Такий стиль мислення здатний народжувати принципово новий погляд на звичне, нібито «давно відоме». Як свідчить історія, такий стиль мислення був притаманний найбільш видатним прогресивним суспільним і державним діячам.

Культура управлінської праці - це не тільки творчість і володіння особливими інтелектуальними задатками, гуманітарним складом мислення, але й у вирішальній мері покликання. Це особлива психологічна спрямованість людини, що характеризує його як постійно спрямованого на удосконалювання своєї професійної культури, з прагненням довести її до ступеня мистецтва.

Культура мислення припускає чіткі орієнтири в процесі освоєння філософського знання. Трансформуючи загальнолюдські духовні цінності, інтелектуальні традиції свого часу, філософія розвивається як загальнолюдський інститут. Однак немає філософії взагалі, так само як немає культури взагалі. А є цілком визначена філософія, є культура, що відповідає економічному, соціальному і політичному рівневі розвитку даного суспільства. Сьогодні це матеріалістична філософія з елементами діалектики і прагматизму.

Культура мислення - нестандартний стан інтелекту людини, що підкреслює його творчі можливості. Тут відбувається критичне осмислення інформації (минулої і актуальної) на основі накопичених і стійких знань і духовної культури, людини, що сформувалася. Філософія і мистецтво завжди виступають як база духовної культури суспільства і людини. Пізнання і саме бажання знання починаються і завершуються в них. Це початок і підсумок пізнання, що має своїм напрямком глибини світобудови і таємницю людського буття. Філософія і мистецтво складають підставу ідейного світогляду людини, без якого творчий пошук і спрага пізнання втрачають для нього всякий зміст.

Справжня культура мислення можлива тільки на базі діалектико-матеріалістичної філософії. Чим глибше освоєна ця філософія, тим вище культура мислення. Особливо чітко це помітно при зіставленні наукового і розумового (повсякденного) рівнів мислення. Перший - у вищій мері абстрактний тип. Другий - конкретно-почуттєвий, асоціативний, наочний. У кожного з них мають свої достоїнства, але перевага першого над другим, безсумнівна, і підтверджена всім розвитком науки і суспільної практики.

Повсякденний розум, як правило, пасує перед протиріччям або довільно, односторонньо, суб'єктивно і прямолінійно «пояснює» його. Логіка тут проста й охоплюється силогізмом «або так - або ні». Природно, при такому «поясненні» не можна дійти до суті явища, дати правильне йому тлумачення. Скоріше, навпаки - тут більш можливі всякого роду омани, стереотипи, а те і просто помилкові висновки.

На відміну від цього типу мислення справді наукове означає критично осягати розумом протиріччя і знаходити йому таке рішення, що може розходитися з устояними думками. Мова йде про конструктивну критику існуючого, безкомпромісної в двох змістах: коли вона не страшилась власних висновків і не відступає перед зіткненням із суб'єктами, що тримають владу.

Культурний зріз у вузькопрофесійних якостях охоплює, насамперед, інтелект людини. Разом з тим він не байдужий емоційно-вольовому комплексові, моральному потенціалові людини. Для керівництва людьми в більшій мері підходить так називаний концептуальний розум, що виражається в здатності логічного осмислення явищ і фактів. Істотну частину професійної культури державного працівника і керівника ОВС складає ситуативний розум, що доповнює знання про явища з їх формальної сторони, дає картину події в докладних деталях і специфічних особливостях.

Для керівника підрозділу ОВС, тобто силової сфери, про яку йде тут мова, у професійній культурі вирішальна роль належить соціальному або державному розумові. Саме він лежить в основі осмислення міжособистісних відносин і зв'язків, конфліктів, загальнозначущих цілей і ціннісних орієнтацій людей, що складають ту або іншу професійну групу, групу населення чи кримінальних структур. В остаточному підсумку, завдяки цьому типові розуму, діяльність по керуванню людьми здобуває державний статус і може розраховувати на ефективність.

Професійні здібності керівника в цьому аспекті виявляються як уміння приймати соціально значимі рішення, а також керувати інформаційними процесами, що постійно пульсують у кожному працездатному колективі. Без інформації керівник не зможе керувати ні людьми, ні дорученою справою.

Як складений елемент управлінської культури, інформація виявляється у виді деякого обсягу самих загальних відомостей про колектив і його основні задачі. Це - сама загальна поінформованість керівника в границях своєї компетенції. Це - знання, завдяки якому знімається невідзначеність при прийнятті конкретного управлінського рішення. У професійно культурного керівника вироблена потреба одержання самої свіжої достовірної інформації. Він стежить за каналами одержання, прагне нарощувати їх комунікативні можливості, створює систему її фільтрації, обробки і зручного використання.

Методи керування інформаційними процесами порівнянні з принципами наукового пізнання. Тому оволодіння «технологією» пізнання - і одне з умов збагнення цієї тонкої науки. На відміну від просто інформованості, здатність керування інформацією є показник високого ступеню професійної культури. Керування й інтерпретація інформації - якісно вищий стиль мислення. Ефективність мислення, як відомо, тим вище,

чим вище рівень знання. Звідси впливає необхідність постійного придбання нових знань (інформації), при цьому важлива частка знань ґрунтовних, фундаментальних, новітніх. Рівень культури мислення дуже чітко виявляється в тім, як той або інший керівник відноситься до теоретичних першоджерел - основним каналам концептуальної інформації із соціальних і державних питань. Інтерпретація актуальної інформації здійснюється через призму основних теоретичних концепцій науки. Якщо цього не робити, то будуть неминучі помилки у висновках і в кінцевих результатах професійної діяльності.

Важлива якість інтелектуального процесу сприйняття – це вміння критично осмислювати сприйману інформацію. Актуальна інформація містить у собі безліч протиріч. Давати їм правильну оцінку - професійний обов'язок керівника. Крім того, він повинний бути готів відстоювати свою точку зору в полеміці з упередженими провідниками інформації (дезінформації). Культуру адміністративного, державного мислення керівника неможливо представити без досить високої загальної теоретичної підготовки. Мова йде не просто про елементарну грамотність і досить високу культуру, а мається на увазі солідна теоретична підготовка. Сьогодні для керівника ОВС дуже важливий широкий спектр глибоких гуманітарних знань, засвоєння основних світоглядних принципів, украй необхідне володіння елементами філософської культури.

Склад розуму фахівця, рівень його розвитку повинні відповідати тим задачам, які він вирішує у своїй повсякденній практиці. Для реалізації поставлених задач необхідно мислити масштабно, діалектично, використовуючи весь арсенал абстрактного мислення. По суті, необхідна творчо мисляча особистість, що генерує ідеї, що знаходить способи їх реалізації. Підготовка фахівців такого складу мислення для даної сфери - задача надзвичайно актуальна для спеціалізованих ВНЗ.

Наукове мислення, на відміну від повсякденного, характеризується високим рівнем абстракції. Перший крок на шляху оволодіння цим ступенем пізнання - зрозуміти логічну, евристичну, гносеологічну природу філософських законів і категорій, дійти до суті діалектики. Оперуючи категоріями філософії, що пізнає суб'єкт піднімається до розуміння найбільш істотних сторін досліджуваних явищ, а від нього до пізнання істини - один крок. Абстрактне осмислення об'єкта - найважливіша і необхідна ступінь збагнення істини. У діалектичній формулі пізнання «від живого споглядання - до абстрактного мислення, а від нього - до практики» даний ступінь займає особливе місце. Ефективність мислення визначається змістом засвоєних понять категорій, їх науковістю, логічністю. У філософії мається система логічних засобів, що відповідає сучасному, надзвичайно зрослому рівневі знання. Культура мислення визначається не тільки змістом, але і правилами, методами, логікою, тобто формою, по якій думки формулюються і викладаються, інакше кажучи –

методологією мислення. Культура тут виявляється не стільки в змісті інформації, скільки у логіці її появи і пояснення.

В основі інтелектуальної роботи керівника лежить практичне мислення. Це такий вид розумової дії, у якому рішення задач припускає маніпулювання предметами, об'єктами безпосередньо. Такий стиль мислення вимагає як вважав С.Л. Рубінштейн, «більш витонченої спостережливості й уваги до окремих, часткових деталях, припускає уміння використовувати для рішення задачі в окремому випадку тій особливій і одиничне в даній проблемній ситуації, що не входить цілком і без залишку в теоретичне узагальнення. Воно включає уміння швидко переходити від міркування до дії і назад» [5].

У багатогранній діяльності керівника має місце не тільки практичний розум. Будучи однією з різновидів творчості, ця діяльність припускає досить розвитий абстрактний розум. Справа в тім, що кількість різних ситуацій, деталей, нюансів, з якими приходиться мати справа керівникові, охопити разом, одночасно, неможливо (навіть думкою). Яка би феноменальною ні була його почуттєва пам'ять, але і вона буде неспроможною і отут на допомогу приходять абстрактний розум. Завдяки йому чітко і міцно схоплюється смисл, устанавлюються зв'язки між різними об'єктами, фактами досліджуваного або керованого явища, може перетворюватися складне в просте (редукція). Перетворення складного в просте - одна з найважливіших сторін розумової діяльності, дуже необхідна в надзвичайних умовах інформаційного вибуху. Ця здатність розуму припускає цілий ряд його якостей. Відзначимо здатність до аналізу, що дає можливість людині, розглядаючи навіть самі заплутані дані, звертати увагу на дрібні подробиці, виділяти в них такі, котрі незримі для поверхневого погляду. Така здатність розуму припускає і синтез. Але синтез особливого роду. Тут явище сприймається як ціле і як що б складалось з безлічі елементів. Таким чином, аналітична здатність розуму доповнюється синтетичною.

Назвемо також здатність інтелекту виділяти саме головне, істотне в потоці фактів, подій, інформації. Без цієї здатності функція абстрактного розуму неможлива. Підводячи «підсумок сказаному вище про абстрактний розум, його можна визначити як систематизує, цілеспрямований аналіз. Аналітично виділяючи в потоці інформації значеннєві ходи, розум знову синтезує них до простих понять, положень. Така діалектика розумового процесу. Практичну значимість оволодіння такою здатністю інтелекту важко переоцінити. Особливо це важливо в період усезростаючого потоку інформації й аналізу дуже складних ситуацій.

Однак і цієї здатності виявиться недостатньо, якщо керівник не володіє достатньою інтелектуальною мужністю, рішучістю, сміливістю розуму. В основі цієї якості інтелекту лежать глибока проникливість і обачність, а також свідоме переконання в необхідності, неминучості ви-

конування обов'язків. У результаті тривалого інтелектуального досвіду народжуються досить складні (синтетичні) форми розумової діяльності, що властиві культурі мислення окремої людини. До них можна віднести передбачення й інтуїцію. «Керувати - значить передбачати». Цей афоризм найбільше вірно відбиває суть поставленого питання. Тут мова йде про те, що в ході розумової діяльності треба вміти розглянути у всьому різноманітті фактів (будь-якій конкретній обстановці) ті, котрі визначають тенденцію, спрямованість, перспективу. Це вимагає найглибшого проникнення розуму, збагнення в конкретній обстановці головний, визначальний хід розвитку, досліджуваного явища.

Таке проникнення і складає феномен інтуїції. Основний шлях до точного передбачення, інтуїції - глибокі знання, здатність логічного судження, особливий емоційний підйом. Треба також помітити, що дана властивість інтелекту (інтуїція) по-різному виявляється в теоретика, художника або керівника, що приймає рішення. У творчості інтуїція виконує роль однієї з гіпотез, що втілюється в дійсність (теорію, добуток) у результаті наступної перевірки або доказу. Для керівника рішення, прийняте на основі інтуїції, завжди остаточне. Для його перевірки і доказу необхідних умов може і не бути. Це ще раз підтверджує особливу відповідальність керівників за прийняті рішення. Ціною рішення керівника підрозділу ОВС може бути життя людей.

Практика показує, що вимоги до розумової діяльності керівника постійно зростають. У цих умовах покладатися на одну природну силу розуму не можна. Необхідне надходження свіжих знань, а також найвища і розвита культура мислення. Ефективність мислення в управлінському аспекті спирається на глибоку внутрішню культуру, широкі знання і всебічний професійний досвід. Тільки тоді керівник здатний ефективно вирішувати соціально значимі задачі. Найважливішою умовою підвищення культури мислення є освіченість, що включає різнобічні знання своєї епохи: фундаментальні-універсальні, гуманітарні, природно наукові, технічні і т.д.

Культура мислення полягає не тільки в умінні мислити, а в більшому ступені в самостійності судження про те або інше явище, предмет. Крім того, керівникові дуже часто не дістає здатності конструктивного мислення і, будучи внутрішньо незгодним з тим або іншим рішенням (наприклад, вищестоящого керівника), він не вміє аргументовано протиставити свою точку зору і виразити тим самим своє бачення проблеми і рішення. Важлива також така риса розумової діяльності керівника, як самооцінка інтелектуальних здібностей, що може бути неадекватною: завищеною або заниженою. При завищеній оцінці усувається стимул до інтелектуального самовиховання, усуваються моральні регулятори діяльності. При заниженій - з'являється невір'я у свої сили і здібності, що зовсім не прийнятно для керівника. Те, як керівник оцінює свої інтелек-

туальні можливості, багато в чому визначається характером життєвих устремлінь, наявністю в нього здібностей до керівної діяльності (організаторських, педагогічних, інтелектуальних і т.д.), знанням особливостей свого розуму.

Оцінка своїх можливостей розкривається в області моральних проявів людини на перетинанні таких питань, як «хочу», «можу», «треба». Саме тут зіштовхуються особисті, ділові і суспільні мотиви людської поведінки. Свідомість вибору (воля) буде полягати в тім, наскільки повно людина затверджує себе цим вибором як особистість.

Вибір професії керівника на основі зваженої інтелектуальної самооцінки - відповідальний крок. Цим вибором практично закінчуються шукання людиною свого місця. Далі він іде по лінії професійного твердження й удосконалювання в обраній області діяльності. І тут нічого не залишається, як шукати шлях до творчих, натхненних форм діяльності. Зацікавленість і натхнення відкривають невичерпні можливості продуктивної діяльності.

Велику роль тут грає інтуїція. Але установити точно стиль і спосіб мислення іншого навіть вона не може. Крім того, треба вміти приймати точку зору іншої людини, постійно переборювати позицію егоцентризму, що надзвичайно стримує якісний розвиток розумової діяльності.

Найбільш складною задачею міжособистісного спілкування є пізнання щирих мотивів, вчинків іншої людини, змісту його дій. Сучасні керівники, у якій би сфері діяльності вони ні працювали, повинні не тільки реалізовувати професійні цілі через комунікативний потенціал персоналу, але і навчати працівників ефективній взаємодії, колективному прийняттю рішень, генеруванню ідей, моделюванню професійної діяльності для пошуку найбільш конструктивних її моделей.

Світ міняється так швидко, інформація застаріває з такою швидкістю, що навіть фахівці не встигають пристосовуватися до змін, що самі ж і викликають своєю інноваційною діяльністю. З'являються нові небезпеки і погрози не тільки для професійної кар'єри, але і для благополуччя людей у цілому, зростає сумарний ризик. Щоб його зменшити, треба знати і уміти враховувати всю сукупність факторів ризику на ближню, середню і далеку перспективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А. М. Професіоналізм и лидерство / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. . – Харьков : ТИТУЛ, 2006. – 578 с.
2. Бандурка А. М. Психология управления : учеб. пособ. / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянская Е. В. . – Харьков : ТИТУЛ, 2007. – 532 с.
3. Бандурка А. М. Психология руководителя : монография / Бандурка А. М., Землянская Е. В. . – Харьков : Золотая миля, 2013. – 720 с.

4. Социальная психология: учеб. пособ. для вузов. – М. : ЮРИТИ-ДАНА, С. 380-382.

5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 1999. – С. 351.

УДК 159.9

Ільїна Ю.Ю., к. біол. н., доцент, доцент кафедри загальної психології НУЦЗУ;

Бученко Я. магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ З ВАДАМИ ЗОРУ

У статті розглядаються психологічні особливості особистості з патологією зору. Діагностовано рівень невротизації, самооцінки, визначено рівень фрустрації, самопочуття, активності та настрою учнів спеціального інтернату для дітей з обмеженими можливостями. Вивчені змістовні характеристики ідентичності особистості. Зосереджено увагу на питаннях інтеграції дітей з вадами зору в соціум.

Ключові слова: особистість з вадами зору, невротизація, самооцінка, фрустрація, ідентичність особистості.

В статье рассматриваются психологические особенности личности с патологией зрения. Диагностирован уровень невротизации, самооценки, определен уровень фрустрации, самочувствия, активности и настроения учащихся специального интерната для детей с ограниченными возможностями. Изучены содержательные характеристики идентичности личности. Сосредоточено внимание на вопросах интеграции детей с патологией зрения в социум.

Ключевые слова: личность с патологией зрения, невротизация, самооценка, фрустрация, идентичность личности.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає від молоді активної життєвої позиції. Він характеризується динамічними змінами умов соціальної життєдіяльності. Підвищуються вимоги до соціальної мобільності особистості. З певними труднощами у даній ситуації зустрічаються люди з обмеженими можливостями, інваліди і, насамперед, з вадами зору.

Як нам відомо, велику частину інформації ми отримуємо за допомогою зорового аналізатора, за рахунок чого будуємо картину оточуючого нас світу. Якщо у людини спостерігаються порушення, пов'язані із зоровим аналізатором, це викликає значні труднощі не тільки у взаємодії з навколишнім світом, з можливостями більш швидкої адаптації, але й у виборі професії, самоактуалізації, ускладнює комунікацію.

Адаптація відбувається на фізичному, психологічному та соціальному рівнях. Для того, щоб на психологічному та соціальному рівнях вона була успішною, людині потрібно знати і приймати свої індивідуа-